

Sûfilerin Hadis Anlayışı (Bursevî Örneği),
Seyit Avcı, Ensar Yayıncılık, Konya 2004,
XXX+313 sayfa.

Sünnetin dinin ikinci kaynağı olduğu hususunda muhaddisler ile mutasavvıflar paralel düşünmekle birlikte mutasavvıfların hadisleri anlama ve yorumlama biçimleri çoğu zaman muhaddislerin metotlarından farklı bir nitelik arz eder. Sûfilerin rivayet ve isnad olgusu karşısındaki tutumları, lâfzî rivayete fazla ehemmiyet vermemeleri ve keşif, rüya, ilham gibi kendilerine has yöntemlerle Hz. Peygamber'den hadis aldıklarını söylemeleri İslâm âlimleri, özellikle de muhaddisler tarafından, erken dönemlerden itibaren eleştiri konusu yapılmıştır.

Hadis-tasavvuf ilişkileri konusunda yakın tarihimizde Türkiye'de gerçekleştirilen bazı akademik çalışmalar yapılmakla birlikte, bu alandaki çabalar henüz yeterli düzeye ulaşmamıştır. Özellikle mutasavvıfların kullandıkları hadis malzemesinin hadis usûlü çerçevesinde tenkide tabi tutulması, bu sahada daha tutarlı değerlendirmelerin yapılmasına imkan tanıyacak, sonuçta elde edilen bulgular hem hadis hem de tasavvuf ilminin zenginleşmesine vesile olacaktır. Seyit Avcı tarafından doktora tezi olarak hazırlanan ve daha sonra *Sûfilerin Hadis Anlayışı (Bursevî Örneği)* adıyla yayımlanan eser, hadis-tasavvuf tartışmalarını aydınlatma çabalarını sürdüren önemli bir çalışmadır.

Bir giriş, iki bölüm ve sonuçtan meydana gelen çalışmanın giriş bölümünde, Bursevî'nin (ö. 1137/1725) yaşadığı XVIII. yüzyılın Osmanlı Devleti'ndeki zayıflamanın iyice hissedildiği bir süreç olduğuna işaret eden yazar, dönemin siyasi ve dini özellikleri hakkında bilgi vermiştir. Yazara göre, devletin siyasi açıdan zayıflaması, ferdî ve içtimaî alanda tezahür eden dinî yaşantıyı ve özellikle cemiyetin ayrılmaz bir parçası olan tasavvufî hayatı olumsuz yönde etkilemiş, buna bağlı olarak da, ulemâ-meşâyih dengesinin bozulması bu yüzyılda gün yüzüne çıkmıştır. Genel bir değerlendirmeye XVIII. yüzyılda hadis ilimlerinin verimsiz bir şekilde devam ettiğini söyleyen yazar, Osmanlı'daki hadis çalışmalarını Mısır ve Hindistan'daki çalışmalarla kıyaslamıştır.

Bu bölgelerdeki faaliyetlerin Osmanlılardan ileride olduğu tespitinde bulunan yazar, bu çalışmaların daha çok şerh ve haşiyeye şeklinde yoğunlaştığını, Bursevî'nin hadisle ilgili eserlerinin de bu özelliği taşıdığını ileri sürmüştür (s. 8–10). Giriş bölümü, İsmail Hakkı Bursevî'nin hayatı, şahsiyeti ve tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf ve edebiyat gibi çeşitli alanlardaki eserlerinin kısaca tanıtılmasıyla son bulmuştur.

“Bursevî'nin Hadis Tespit Etme Metodu” başlığını taşıyan birinci bölümde; sened, metin, lafzî ve manevî rivayet, zayıf ve mevzû hadisler, *mutlak* ve *mukayyed* sünnet konuları, Bursevî'nin bakış açısını yansıtan örnekler doğrultusunda incelenmiştir. Araştırmacıya göre; Bursevî, isnad sistemini tenkit ederek kullandığı hadisin otorite kabul ettiği âlimlerin eserlerinde zikredilmiş olmasını yeterli bulmuş, ayrıca râvî zinciri yerine hadislerin keşif yoluyla da alınabileceğini savunmuş, yine isnadı olmayan bir hadisin sadece manasının doğru olmasını yeterli görmüştür (s. 47–52). Bu ve benzeri görüşleriyle Bursevî, tasavvuf ehli arasında kabul görse bile hadisçiler arasında rağbet görmemiştir.

Muhaddisler sadece fezâil, terğib ve terhib gibi konulardaki zayıf hadisle amel etmeyi caiz görürlerken, Bursevî, bu konularda zayıf hadisler yanında uydurma hadislerle de amel edilebileceğini savunmaktadır. Bursevî'nin en çok tenkit edilen yönünün bu nokta olduğuna dikkat çeken müellif, onun prensipte hadis uydurulmasına karşı çıkmasına rağmen, muhaddislerce uydurma olduğu hususunda tam bir ittifakın sağlanamadığı hadislerle terğib ve terhib amacıyla amel edilebileceği görüşünü benimsediğini nakletmektedir. Müellife göre, Bursevî'nin bu müsamahakâr yaklaşımı her ne kadar eleştirilere açık olsa da, bir başka açıdan onun sünnete bağlılığını ispatlar biçimde hadisle amel etme konusundaki ıstıyakı olarak da değerlendirilebilir (s. 60–75).

Tasavvuf ile diğer ilimler arasındaki önemli farklardan biri olan zâhir-bâtın ayırımının, sûfilerin ilim anlayışlarını, bilgilerinin kaynaklarını etkilediğini ifade eden araştırmacı, Bursevî'nin de hadislerin bâtinî manalarını kabul eden, ancak zahiri de tümüyle gereksiz görmeyen bir anlayışa sahip olduğunu, bu durumun ise her iki alanda kullanılan bilgi kaynaklarının farklılığına yol açtığını ileri sürmektedir (s. 103–106). Söz konusu tutum, hadisçilerce benimsenmiş hadis alma usullerinden farklı olarak mutasavvıfların rüya, keşif ve ilhamı, bilgi edinme vasıtaları kabul etmelerine sebebiyet vermiştir. Bursevî'nin bu yollarla da hadis alınabileceğini savunduğunu örneklerle açıklayan müellif, keşfi kabul eden ve etmeyen âlimleri de sıralayarak konuyu detaylandırmış, muhaddislerin keşifle hadis tashihini asla caiz görmediklerini belirtmiştir (s. 170). Burada yazar, Bursevî'nin hadis tespitinde hangi ölçülere göre hareket ettiğini dört başlık altında açıklamıştır. Bursevî'nin tespit yöntemlerinden birincisi; muhaddisler tarafından ihtilafı görülen ve sıhhati üzerinde tartışma-

lar bulunan hadisler hakkında, bu hadislerin büyük âlim ve velilerin eserlerinde zikredilmiş olmasını yeterli görmesidir.

Yazar, bir diğer tashih yolu olarak, “sözün manasının hadis olmaya uygunluğu” ilkesini benimseyen Bursevî'nin bu anlayışının, bazı sûfilerde özellikle de İbn Arabî'de görülen isti'nâs, insanı ısındırma amacı ile irtibatı bulunduğu işaret eder. Ancak, başka sözleri de hadis dairesine dâhil etmeye götürecek böyle bir metodun tasavvufî düşünce içerisinde geçerli kabul edilse bile, hadis usulü açısından herhangi bir değer taşımadığını vurgulamaktadır. İsnâdı bulunmayan ya da ihtilafli olan hadislerin tashihinde tasavvuf çevrelerince bir ölçü kullanılan bu yöntem örneği olarak “الفقر فخري / *Fakirlik iftiharımıdır*” sözünün mevzû olduğunu belirten muhaddislere karşı, manasının sahihliğini gerekçe gösteren Bursevî (s. 191–195), hadisin peygamberin zahidâne yaşantısını ifade eden sahih hadislerin muhtevasına uygun düştüğünü söylemiştir.

Tasavvufî anlayışta sahâbe nesli, selef-i salihîn, büyük mutasavvıflar ve ârif velilerin manalı sözlerine zaman zaman hadis gözüyle bakılmasından hareketle, müellifin, “kelâm-ı kibâr olan sözler” başlığı altında ele aldığı yöntem, Bursevî'nin kullandığı diğer bir tashih ölçüsüdür. Sözgelimi, “من عرف نفسه فقد عرف ربه / *Kim nefsi bilirse Rabbini bilir.*” sözünü değerlendiren Bursevî, Hz. Ali'ye nispet edilen bu mevkuf rivayete, merfû hadis gözüyle bakılabileceği kanaatinde. Buna gerekçe olarak, Hz. Ali'nin bilgi kaynağının Hz. Peygamber olduğunu ileri süren Bursevî, onun bu tip sözleri –sahih bir senedle doğrudan Hz. Peygamber'e nispet edilmese bile- Hz. Peygamber'den mana yoluyla almış olabileceğini savunur. Ancak Bursevî'nin bu kanaati, sadece sahâbe nesliyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda sahâbeden sonra gelen diğer büyük şahsiyetlerin sözlerini de içine alacak şekilde genişletilmiştir. Müellif, İzmirli İsmail Hakkı'nın (ö. 1365/1946), tasavvufî kaynaklarda bulunan birtakım sözlerin hadis değil mutasavvıfların sözleri olduğu iddiasını haklı bularak, bu tür sözlerin tasavvuf literatüründe hadis şeklinde değerlendirildiği kanaatini taşımaktadır (s. 195–199).

Mana âlemindeki bir takım hadiselerle itibar eden ve mutasavvıfların bu tür uygulamalara önem verdiğini savunan Bursevî, sûfiyenin hırka giymesiyle ilgili olarak Hasan el-Basrî'nin (ö. 110/728) Hz. Ali'den hırka giydiği şeklindeki rivayetleri gündeme getirmiş ve bunları kabul etmeyen muhaddisleri şiddetle eleştirmiştir. Yazar, bir diğer yöntem olarak “mana âlemindeki hâdiseler” başlığı altında Bursevî'nin, hırka giyme uygulamasını ahz-ı bâtın kapsamında değerlendirdiği için bu yolla elde edilen bilgilere rağbet ettiğini nakletmektedir. Daha sonra Bursevî'nin hadis tespit yöntemlerini değerlendiren araştırmacı, onun bir muhaddis olarak değil, ancak bir mutasavvıf olarak hareket ettiğini, böyle bir tutumun dini bakımdan bir sorumluluk getirmese bile ilmi açıdan pek çok probleme kapı araladığını ileri sürmektedir (199–201).

Eserin “Bursevî'nin hadis yorumlama metodu” başlığını taşıyan ikinci bölümünde, Bursevî'nin hadis yorumlama usulü irdelenerek, kudsi ve nebevî hadisler üzerinde durulmuş, bu tür rivayet malzemesinin hadis sayılıp sayılmadığına dair görüşleri detaylı bir şekilde verilmiştir. Müellif, Bursevî'nin eserlerinde yer verdiği kudsi hadisler arasında yer alan “لولاك لولاك لما خلقت ولا أرضي... / *Gögüm de yerim de beni ihâta edemedi...*” şeklindeki hadislerinin sıhhati konusunda sûfilerin iddialarının ilmi bir gerekçeye dayanmadığını, ancak yorumlamaları hususunda zahiri açıdan bir mahzurun bulunmadığını dile getirmiştir (s. 204–210).

“Nebevî hadisler” başlığı altında, “الفقر فخري/*Fakirlik iftihârımdır*”, “علماء أمي / *علي*”, “لي / *إسرائيل*”, “كأنبياء بني إسرائيل / *Ümmetimin âlimleri İsrâilîoğulları'nın peygamberleri gibidir.*”, “مع الله وقت... / *Benim Allah ile olan öyle bir vaktim vardır ki...*” gibi on yedi rivayet hakkında Bursevî'nin değerlendirmelerini başka âlimlerin eserlerinden yapılan nakil ve mukayeselerle birlikte sunan yazar, bu rivayetler hakkında okuyucularına daha isabetli karar verme imkânını tanımıştır (s. 211–254). Keşif yoluyla rivayet edildiği için “farklı yollarla tespit edilen hadisler” olarak değerlendirilen; “أصحابي / *Ebrârın seyyiâtı mukarrabînin seyyiâtıdır*”, “كأنبياء بني إسرائيل / *Ashabım yıldızlar gibidir.*”, “كنت كنزا مخفيا / *Ben gizli bir hazine idim.*” gibi yedi hadisin yorumunu yine mukayeseli olarak inceleyen yazar, Bursevî'nin keşif yoluyla hadis rivayetinde en önemli kaynağının İbn Arabî olduğunu belirtmiş, bu hadislerden bir ikisi dışında diğerlerinin hadis kaynaklarında zayıf ya da mevzû isnadları bulunduğuna işaret ederek (s. 255–279) aynı rivayetlerin işârî yorumlarının tasavvufî çevrede kabul gördüğünün göz ardı edilmemesine dikkat çekmiştir.

Yazar, hadislerin tespitinde *mütesâhil* davranan Bursevî'nin, yorumlama esnasında ise, zahire bağlı kalmaya çalıştığına, dolayısıyla tasavvufî yorumlarında tenkit edilecek çok ciddi noktaların bulunmadığına dikkat çekmiştir. Hadisleri şerh ederken kelimeleri açıklayıp rivayet farklarını göstermesi ve hadisleri tercüme etmesi, araştırmacının, Bursevî'nin hadis yorumlama teknikleri arasında zikrettiği diğer hususlardır. Bu bölümün sonunda Bursevî'nin kullanmış olduğu hadis kitapları, şerhler, garibü'l-hadisler ve diğer kaynaklar hakkında kısaca malumat verilmiştir (s. 279–294).

Sonuç kısmında; genel anlamda sûfilerin özel anlamda İsmail Hakkı Bursevî'nin hadis anlayışını yansıtmaya çalıştığını belirten yazar, araştırmasındaki tespitlerini ve ulaştığı kanaatlerini sıralamıştır. Yine bu çalışmasında sınırlı sayıda hadisleri ele almış olmasının gerekçelerini açıklarken, Bursevî'nin diğer eserlerinin de bu tarz çalışmalara konu edilmesinin rivayet ilimleri açısından bir boşluğu doldurabileceği kanaatini dile getirmiştir. Yazarın ulaştığı sonuca göre, mutasavvıflar herhangi bir hadisi kullanmak için onun Kur'ân'a ve sünnete uygunluğunu yeterli görürlerken, muhaddisler bununla

yetinmeyip hadisin senet ve metin yönünden de ciddi bir tenkide tabi tutulması gerektiği üzerinde ısrarla durmuşlardır. Gayeleri açısından bakıldığında her iki ilim dalı da kendi içerisinde diğerine göre daha ehliyetli ve daha liyakatli konumda olup, hadise ve hadis kültürüne dayanan bir tasavvufi anlayış, gerek bu iki ilim dalı açısından gerekse bu ilim dallarının mensupları açısından faydalı olacaktır (s. 297–300).

Araştırmanın asıl konusunu İsmail Hakkı Bursevî'nin eserlerinde izlediği hadis tespit metodu ve bu hadislerin yorumu olması sebebiyle, çalışmada öncelikle Bursevî'nin kendi eserlerine başvurulmuş, bunun yanı sıra hadis ve tasavvuf alanlarında yaklaşık üç yüz otuz eserden faydalanılmıştır. Eserde, gerekli görülen yerlerde, kaynaklardan alıntılar yapılmış, konular dipnotlarla zenginleştirilmiştir. Ayrıca yazarın çalışmasında mukayeseli tahlil ve tenkide dayalı bir yöntem izlemesi, okuyucuya konu hakkında isabetli karar verme imkânını sağlamıştır. Toplumumuzda dini yaşantının, Hz. Peygamber sevgisinin, sünnete bağlılığın sağlanması için tarihte ve günümüzde önemli görevler ifa etmiş olan hadis ve tasavvuf ikilisinin daha sağlam temeller üzerine oturtulmasına yönelik çalışmalardan biri olarak görebileceğimiz bu çalışma, önemli bir halkanın zincirlerinden olması ve gerek muhtevası gerek baskısı açısından övgüye değer bir nitelik arz etmektedir.

Şule COŞKUN

UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, BURSA